

G. FODOR GÁBOR

Utópia és politika – Kolnai Aurél politikai filozófiája

*[avagy miért feltétlenül baj, ha homályosan fejtjük
ki a világos dolgokat?]*

EGY

[Kant és Fichte]

Kolnai egy helyen egyetértően idézi a következő anekdotát: „egy alkalommal, mikor Kant Fichte egyik írását olvasta, amelyben Fichte azon morfondírozik, hogy »Kant tanítását nem betű szerint kell érteni, hanem szelleme szerint«, akkor az öreg Kant Königsbergből keltezett és aláírt nyilatkozatot tett közzé az egyik megfelelő folyóiratban, amely szerint »Kant tanítását nem a szelleme, hanem a betűje szerint kell érteni« (PE: 294).”

Mivel Kolnai esetében az anekdotikusságot is komolyan kell vennünk, körültekintően kell eljárunk politikai filozófiájának feltárása során.

Először is azt kell leszögeznünk, hogy Kolnai a politikát a filozófia objektívjén keresztül szemléli, ezért számunkra egyáltalán nem esetleges, hogy Kolnai számos helyen ad útbaigazítást arra vonatkozóan, hogy mit is gondol a filozófiáról, s ebből adódóan, hogyan is kellene a közelébe férkőzni a filozófiai problémáknak (TSZ: 64–77; IPH: 143–157).

A „hogyan?” kérdésére a „köztéri fenomenológus” habitusa a válasz (TSZ: 61–77). A „fenomenológiai attitűd” magukba a dolgokba való bepillantást jelenti, a tárgyakkal a maguk lényegi jelentésstruktúrájában történő intuitív megragadását, célja,

hogy a dolgokról való emberi tudást tisztázza. Mivel a filozófia világára nyíló ajtót a legártatlanabbnak tűnő kérdésekkel is fel lehet tárni, a fenomenológia a filozófiát a hétköznapi tapasztalatok talajára helyezi, elismerve ezzel az átlagember szuverenitását. Kolnai szerint, aki filozofál, annak a lehető legszorosabb kapcsolatban kell lennie a hétköznapi tapasztalat világával. Hozzávetőlegesen ez az, amit a skolasztikusok *resolutio ad sensum*nak neveztek. Az igazságot az igazsághoz kell kapcsolni, és minden gondolatnak összhangban kell lennie azzal, amit már teljes vagy legalábbis nagy bizonyossággal megállapítottak. Az igazi filozófusnak tehát nem göggel, hanem szerénységgel kell viszonyulnia szürke hétköznapi énje iránt. Mindebből az is következik, hogy a közönséges tudásból való átlépés a filozófiai tudásba nem jelenti a folytonosság teljes megszakadását. Inkább arról van szó, hogy a megismerésnek egy alapvetően könnyű síkjáról egy alapvetően nehéz síkjára emelkedünk, ahol új segédeszközökre, módszerekre és vizsgálatokra van szükség. A filozófus, a „distinkciók mestere” (PE: 251), a „kortárs idiómát beszélő skolasztikus” (PE: 243) feladata az, hogy a jőzan ész ítéleteinek racionális tartalmát explicitté tegye, s ne pedig meghaladja. Ebben a felfogásban az a meggyőződés tükröződik, hogy csak a hétköznapi tapasztalat igazságainak elismerése révén küzdheti le a filozófus a vélemények szubjektivitását, és iktathatja be gondolkodásába a tárgy szuverenitását.

A „köztéri fenomenológus” jól tudja, hogy beszédmódja is része annak, amiről beszél. Tehát a fenti megfontolások valamilyen formában a kifejtés menetében is meg fognak jelenni, mert ahogy Kolnai mondja, bár a filozófusnak különleges terminológiára van szüksége, de mégis időről időre abban kell képeznie magát, hogy a közönséges – irodalmi vagy társalgási – nyelven minél jobban ki tudja fejezni elmélkedéseinek vagy tudásának lényegi részét. Így rá fog ébredni arra, még ha ez kellemetlenül is érinti, hogy ez a kifejezésforma távolról sem sekélyesíti el vagy szennyezi be gondolkodását, hanem éppenséggel tudatosítja benne az intellektuális tisztességesség feladatát, s nagyobb pontosságra és alaposságra sarkallja.

Ha tehát meg akarjuk érteni Kolnait, úgy gondolom, saját esz-köztárát felhasználva kell kísérletet tennünk rá, mert ahogy fogalmazott, csak arra támaszkodhatunk, ami ellenáll. A megérteni vágyóknak egy hármasszó-jelszót ajánlok: erotika, irónia, politika.

Erotika: a megragadás vágya; azaz meg kell vizsgálnunk, hogy mi a jellegzetes reagálása Kolnainak az utópia és a politika problémájának érzékelésekor, és mi az a fogalmi aura, amivel az utópia és politika jelenségét értelmezni kívánja (M: 108).

Irónia: Kolnai szerint csak akkor láthatunk egy tárgyat a maga teljes perspektívájában, ha előbb eltávolodunk tőle (TSZ: 69); az irónia a távolságtartás eszköze.

Politika: egyfelől politika nélkül ugyebár nem lehet élni; másfelől, végső soron számunkra ez lesz a vizsgálat tárgya, azaz a politika szuverenitását kell gondolkodásunkba beiktatnunk (JC: 102–105; PM: 181–185; WP: 17–45).

KETTŐ

[*Dr. Jekyll és Mr. Hyde*]

Kolnai egyik kedvenc fiatalkori olvasmánya volt Stevenson Dr. Jekyll és Mr. Hyde című regénye (PE: 47–48), amiből saját bevallása szerint azt tanulta meg, hogy 1. a „jó” és a „rossz” az a két dolog, amely végső soron ezen a világon számít, hogy 2. nemcsak a „jónak”, de a „rossznak” is van ereje, és hogy 3. míg a „jónak” ontológiai, a „rossznak” gyakorlati, vagy tematikus elsőbbsége van. („A jelen összefüggésében csak az számít, hogy az élet tág kereteit valamilyen módon eleve jónak tételezzük, amelyhez képest a rossz másodlagos... a rossznak tematikus elsőbbsége van, mivel elsősorban ez kapcsolódik az erkölcsi tudathoz, az erkölcsi törvényhozáshoz és lelkiismerethez” – EVR: 85) A „rossz” azért is gyakorlati elsőbbséget élvez, mert ha a „jót” és a „rosszat” magára hagyjuk, hogy együtt növekedjenek, és nem teszünk rendkívüli erőfeszítéseket azért, hogy a „rossz” erejét meggyöngítsük, akkor a „rossz” túlburjánzik és bekeríti azt a „jót”, amelynek elfajulásából származik, és amelyen maga is tenyészik. Jekyll és Hyde nem a személyiség kettőségéről, hanem kiküszöbölhetetlen egységéről tanúskodik: Jekyll hosszú távon nem képes Hyde-dal kísérletezni úgy, hogy közben megtartja önazonosságát. Hyde pusztá fönmaradása Jekyll fölött a lélekharang kongása. Kolnai politikai emlékirataiban arról beszél, hogy arra ugyan nem emlékszik, hogy a háború kontextusában kifejezetten gondolt volna minderre, de emlékiratainak írásakor Dr. Jekyll és Mr. Hyde alakja segített neki abban, hogy a liberális demokrácia és a kommunizmus viszonyát értelmezni tudja.

Persze, egyáltalán nem is olyan könnyű megmondani, hogy mi a „jó” és mi a „rossz” (NMRW: 45–59). Bár Kolnai szerint megkerülhetetlen, hogy a „jóról” valamit mondjunk, de semmiféle kimerítő és végleges definíciót nem tart elfogadhatónak. Sokkal inkább a „jó” „viselkedését” kell megfigyelnünk (tehát, hogy hogyan is jelenik meg a „jó”) a vágyakat és örömekeket okozó tevékenységekben; a szándékkal, viselkedéssel, jellemmel kapcsolatos emberi dimenziókban és mintegy önmagában, amely nem minőség vagy tulajdonság, hanem a cselekvő törekvésének tárgya.

S vajon mit jelent egyáltalán nyilatkozni tudni a „jóról” és a „rosszról”? A gondolkodás lehetőségének elismerését. A gondolkodás pedig csak akkor lehetséges, ha a dolgoknak van ter-

mészetük, és ha éppen ezért lehetséges a különbségtevés. Kolnai Chestertont követve vallotta, hogy minden filozófiai reflexió feltétele az azonosság ontológiai tétele, azaz, minden dolog önmagával azonos. Vagyis gondolkodás és megismerés csak a különbségtevések alapján lehetséges. A különbségek tudatosítása (vö. a filozófus, mint a „distinkciók mestere”) révén tehetünk kísérletet a valóság megismerésére. Ez persze azt is előfeltételezi, hogy elfogadjuk az objektívnek tételezett valóság sokféleségét, s képesek vagyunk együtt élni vele. Kolnai osztotta Chesterton azon nézetét is, hogy csak akkor törekedhetünk a tökéletesebb rendre, ha előbb elfogadjuk a készen kapott rendet (PE: 257). S csak az az egészséges értelem, amely tisztában van saját határaival, tiszteletet mutat a valóság sokoldalúsága iránt, nyitott a világegyetem rendjének elfogadására és adottnak veszi a tapasztalt világban rejlő értékek birodalmát. Az utópikus gondolkodás azonban éppen a megkülönböztetések felszámolásában, az összemosásban érdekelt, s így lényegazonos a valóság tiszteletének elutasításával (UK: 167–170).

Mivel a „rossz” tematikus elsőbbséget élvez a „jóval” szemben, először is az utópikus gondolkodás Kolnai által adott kritikájáról kell szót ejtenünk.

HÁROM

[Gyűlöletek és szeretetek]

A bűn gyökere a gőg, s Kolnai szerint még az érzéki vágy is ebből ered, vagy megfordítva, bennünk, testi lényekben a gőg csakis a hús apoteózisához vezethet (PE: 283–284). Az utópista-idealista, aki felmagasztalja az elmét, egyúttal eszmék puszta vegyületévé és összjátékává teszi, elemekből álló anyaggá silányítja, megfosztva lényegétől, amely éppen az intencionalitás. A tehetetlen anyag és annak törvényei elbűvölik az utópikus észet, mert ez a valóság hajlítható legkönnyebben az előre kigondolt eszmék szolgálatába.

Amikor Kolnai az utópia kritikájáról beszél, elsősorban az utópikus észjárásra gondol.

Kolnai kritizálja

- a karteziánus-kantiánus filozófiai tradícióit, mert az az ember világot a kísérletező tudós elméjéhez szabja (PE: 282–287);
- az alázatos pozitivistát, mert az miközben azt hajtogatja, hogy a „tények”, „érzékelések” vagy „ösztönök” közegébe vagyunk álarva, addig azon munkálkodik, hogy valami új anyagot állítson elő, amelynek nincs más formája, célja, mint amit az ő konstruktív elméje kitalál (PE: 282–287);
- a könyvívízű, humortalan idealistát, mert az azt hiszi, hogy ideája révén ellenőrzi az anyagot, és az anyagi fogalmakkal

megragadott embert, és így remek kerítő a totalitárius perverziónhoz (PE: 132);

- az egzisztencialistát, mert az szorosán oda van kötözve morbid romantikájának egyetlen eszméjéhez, az „egzisztenciális válsághoz”, s így csak önmagára tud gondolni (PE: 284);
- az erkölcsi esztéticizmust, mert az megveti a trivialitást, és térdet hajt minden nagyvonalú gonoszság előtt, de fanatikus dühvel korbácsolja a tökéletlenségeket és szépséghibákat (PE: 310; DV: 2).

Az utópikus észjárás eltekint a valóság szerkezetétől, a valóságot saját rendszeréhez igazítja, és hogy kielégítse a rendszert, felszámolja a valóságot.

Kolnai nem kevesebbet állít, mint hogy nem csupán esetleges, hanem lényegi kapcsolat van az utópikus észjárás és a totalitárius zsarnokság között.

Azért, hogy az utópia, és ezzel együtt a zsarnokság kritikájának kellő ereje legyen, Kolnai szerint el kell oszlatni néhány közkeletű félreértést. Kolnai azt állítja, hogy

- abból, hogy az utópiák megvalósíthatatlanok, egyáltalán nem következnek, hogy az utópikus nézetektől áthatott politikai cselekvés ne gyakorolhatna esetleg végzetes hatást a társadalom tényleges életére;
- téves az a nézet, hogy a totalitarizmus nem más, mint az utópizmus helytelen alkalmazásának következménye;
- súlyos félreértés az is, ha azt gondoljuk, hogy ha az emberiség még nem elég jó vagy nem elég érett az utópiára, akkor erről nem az utópia tehet, hanem az utópikusok, akik megfelelnek erről az emberi gyengeségről (UK: 157–158).

Kolnai ezzel szemben azt állítja, hogy

- az utópizmus lényegének alapvető attitűdjében kell lennie valami teljesen elhibázottnak;
- az utópia eszméje önmagában is logikailag tarthatatlan és teljesen alkalmatlan arra, hogy emberi törekvés tárgya legyen;
- az utópiák nem az ember legnemesebb indítékaiból születnek, hanem szerfölött túlhajtott szellemi eltévelyedésből, és nem a dolgok sajnálatos komizsága következtében korcsoznak a zsarnokság eszközeivé, hanem logikus módon vetítik előre a zsarnokság árnyékát (UK: 158–161).

Mi a baj tehát az utópikus észjárással?

1. az utópikus észjárás lobogó vágyakozást érez a jó automatikus működésére és a rossz kiiktatására;
2. hiszi is, hogy világunkból a rossz teljes egészében kiküszöbölhető;
3. és ha a jó automatikusan működik, és a rosszat kiiktattuk, akkor a van és legyen, érték és realitás, erkölcs és praxis apriori módon egybe fog esni (UK: 161–163.).

Az így létrejövő világ a tökéletes viszonyok állapota, a „hely feloldódása és a rend átfordulása”, az „összeolvadás és az egyenetlenség hiánya”, ahol megszűnik a(z) ellentétes pólusok közötti feszültség: Isten és ember, szellem és test, az ember és kozmikus környezete, a természet és a civilizáció, rend és esetlegesség, érték és valóság, erény és emberi természet között (UK: 168).

Kérdés: Hogyan lehet az utópia megvalósítására törni? Mi sem egyszerűbb, fel kell fedezni a „varázsigt”. Az utópikus észjárás ugyanis azt feltételezi, hogy léteznie kell valamilyen, a gyakorlati élet talányait eloszlató végső megoldásnak, amelynek felfedezése és alkalmazása mindent a helyére tenne. Ha megvan a varázsige, mi lesz a következmény? Kolnai szerint: a valóság rendjének szétzúzása.

Kolnai arról beszél, hogy az utópia és a valóság között alapvető és strukturális kontraszt van. A valóságos világban az érték és lét sokféleségét tapasztaljuk meg: a dolgok lehetnek jók, de rosszak is, rá vagyunk kényszerítve, hogy válasszunk, és el kell fogadnunk, hogy nem lehet minden jót egy életben megvalósítanunk. Az utópiában viszont, ami létezik, az jó, és ami kívánatos, mert jó, az létezik. Az utópia az ösztémzés, az összekeverés világa, összekeveri a normatív kategóriákat (UK: 169–170). Kolnai ebben látja az utópikus ész elnyomó jellegének alapvető okát: az ilyen világból kirekesztődik a személyes választás két összeegyeztethetetlen érték közül, nincs tere a vonzódásnak és az utálatnak, a szeretetnek és a gyűlöletnek. Kolnai nyilván azért is undorodik az utópiától, mert ő nagyon szeret szeretni és gyűlölni. Számtalan helyen – politikai emlékirataiban, Jászihoz, Füst Milánhoz írt levelében – készít szeretet- és gyűlöletlistát (LEV–J: 97–110; LEV–F: 123–141; PE: 159–161).

Gyűlöli: a monizmust; a naturalizmust; a nihilizmust; a cinizmust; a holy-rollerszerű idealizmust; az anarchizmust; a totalitarizmust; a gépi funkcionalizmust; a progresszió varázsformuláit; az amerikai hapiness- és keep smiling-ideált; a tényekkel szembeni erőszakot; az álszublímis szellemkavarást; a pacifizmust; az antialkoholizmust; a „men and woman” formula használatát olyan esetekben, ahol a „men” teljesen elég volna; a tükör előtt fésülködő lány képét, mert az a lét hiú ürességét ábrázolja stb.

Szereti és élvezi: sok egyszerű dolgot, mint például egy jó bort vagy egy ízletes ételt; egy forró feketét egy pohár hideg (de nem jeges) vízzel, feltéve, ha mindkettő elsőrendű minőségű; a szótárt; a katolikus egyházat a maga természetfölötti állandóságával; a macskákat és a dakszlikat; a szürke kardigánt; a svájci köztársaságot; Anglia görbített terét, mert a dunai világból csöppenve bele, olyan mintha az ember az euklidészi világegyetemből az einsteinibe lépne át; Spanyolország szikláit; sőt, még adott körülmények közt a nőt is, ám itt már igazán nagyok Mr. Kolnai skrupulusai.

Mert Kolnai szerint az élet során semmi sem olyan fontos, mint amit szeretünk és gyűlölünk. Szeretet nélkül pusztá létünk üres és jelentés nélküli, és a gyűlölet is csak akkor él, ha vannak dolgok, amiket szeretünk, amelyek védelmében szembe szállunk a nekik szóló fenyegetésekkel (PE: 159).

Ezt a világot, a szeretetek-gyűlöletek univerzumát zúzza szét az utópia, mert a jó automatikus működéséhez kondicionálni kell az embereket, hogy azok maradéktalanul beilleszkedjenek a tökéletesség rendszerébe. „Azt kapd, amit szeretsz, mert különben azt szereted meg, amit kapsz.” Ha az embernek nem sikerül azt „kapnia, amit szeret”, mindenképpen „azt szereti meg, amit kap”. Ez egyet jelent az emberi méltóság szétzúzásával, amelynek lényegi ismérve, hogy az ember különbséget tesz – és a megkülönböztetéshez kitartóan ragaszkodik – aközött, ami van, és aközött, ami kielégíti (UK: 170–172).

Ennek (meg)tagadása, mi más, ha nem a kommunizmus definíciója? Kolnai szerint az utópia legtökéletesebb megvalósítását a kommunizmus képviseli, ahol is a fő rossz magában az ideálban rejlik, abban a célban, hogy legyőzzék az ember megosztottságát – amely pedig a természet rendje szerint való – és nem elsősorban harcosainak terrorisztikus eszközeiben (PE: 145).

Többek között ezért kitüntetett jelentőségű Kolnai számára az '56-os magyar, ún. „doktrínák nélküli forradalom” (G: 537–565), amely értelmezésében a kommunizmus ideálja elleni lázadás volt, és amely, mint ilyen, a normalitáshoz való visszatérés lehetőségét csillantotta föl. Azért volt doktrínák nélküli, mert utópiellenes volt, a forradalmárok semmiféle rivális délibábot nem állítottak szembe a kommunista utópiával. Nem volt semmiféle politikai hit vagy utópikus vízió, amely a magyar forradalmárokat inspirálta volna; a magyar felkelés a normalitásba visszatérő átlagember reménytelen fellázadása volt. Az egyszerű ember nem a kommunizmus sztálini meghamisítása ellen lépett fel, nem is eredeti értelmének megvalósításáért, hanem a zsarnokság ellen és a normalitás mellett. Nem az állam léte ellen, sem a kommunista utópia elhajló vagy áru-ló végrehajtói ellen, hanem maga a kommunista utópia ellen (G: 551–552).

NÉGY

[Egy meg-megugró Underwood típusú írógép]

Kolnai egyik Jászihoz írott levelében (LEV-J: 90–91) hirtelen témát vált, s elkezdí szidni az írás közben meg-megugró Underwood típusú amerikai írógépét, amit korábban elvitt egy megbízhatónak látszó bostoni szaküzletbe „reparálni”. Két-három hét múlva vissza is adták neki, mondván rendben van. Ám a gép pontosan ugyanúgy működött, mint a „reparatúra” előtt.

A meg-megugró Underwood típusú amerikai írógép Kolnait az amerikanizmus bírálóitára ragadtatja.

Mi a baj Amerikával?

- ebben a szerencsétlen országban az industrializmus megölte az emberek lelkét;
  - a kézműves iskolázatlan, híján van minden buzgóságnak;
  - a fogyasztónak akármilyen össze lehet hazudni;
- és persze általánosabb következtetéseikig is eljut:
- az egész csak gyáripár, nagy forgalom és tömegizlés;
  - megvetik a standardokat és tradíciókat;
  - hiányzik belőle a minőség iránti érzék;
  - jellemzője az úr-szolga viszony tökéletes kiküszöbölése a társadalom légköréből, ennek következménye az esztétikai süllyedés és a civilizáció integrális szétfolyása stb. (LEV–J: 90–91).

Amerika Kolnait szemében a progresszív demokrácia megtestesítője (PE: 433–475; AP: 199–215). Érdemes figyelni a disztinkciók mesterére. Egy társadalom, mondja Kolnait, akkor is totalitárius jegyeket hordozhat magán, ha nincs jelen benne zsarnokság, gazdasági kollektívizmus vagy államilag támogatott vallási intolerancia (PE: 77).

A „totalitás” legbelsőbb jelentése ugyanis inkább metafizikai, mint szorosan vett politikai. Alapja az ember-isten eszmény és az utópia valóra váltásának kísérlete („...a totalitás kergetésének hosszú története a gonoszok műveinek tárháza” – PE: 78), motorja a „haladás hitvallása”. A hit, hogy a változás csakis jobbat hozhat, s hogy a régi eltüntetése csakis azt jelentheti, hogy megszabadulunk mindattól, ami rossz, és amitől viszolygunk, nem pedig azt, hogy a dolgok meglévő rendjéből bármi olyan is eltűnne, amelyet magától értetődő módon élvezünk.

Amerika ilyen értelemben a totalitás megtestesítője, a *sui generis* vállalkozás, ahol, hogy folytassuk a felsorolást,

- az élet gépszerű (kedvelik a konzervet és a tartósítást, mert a feldolgozott élelmiszerek megspórolják a főzés fáradságos munkáját, sőt, előre elkészített tésztaalapot használnak);
- az evidens általános igazságok valójában absztrakciók, megtisztítva minden történelmi esetlegességtől;
- a „haladás vallásának”, az „újnak” elkötelezettje;
- egy olyan folyton innováló világ, amely az emberi szükségletek egyre tökéletesebb kielégítését célozza, s ezért unalmas, monoton, kiszárítja a képzeletet, szétrombolja a lelket, eltompítja az érzékeket;
- mércék és normák nélküli világ (PE: 451–452; 461–462).

Sőt, nem is világ: „A mai germán-amerikai világ nem egyszerűen »új« világ a szónak abban a triviális értelmében, hogy lényegileg különbözik az előzőtől. Tulajdonképpen nem is »világ«, amennyiben nem »világszerű«, vagyis nem a sokféle és

autonóm emberi realitások tája... Olyan, mint a látomás karikatúrája, egy óriási áruház vagy üzem üres áttekinthetősége, szemben egy kézműves műhelyének vagy egy igazi otthonnak a gazdagságával, amelyhez a váratlan és érthetetlen holmik titkozatossága társul, s amely táplálja a lelket, de közben végességére és korlátaira is emlékezteti. »A világ« falak és határvonalak, hegyek és lejtők, súlyok és súrlódások világa s a kapuk, rések, irányfények, távlatok, emelők és támasztékok világa, s minden olyan eszközé, amellyel az ember kommunikálni tud az abszolútummal, meg tudja találni lenyomatait abban a külső világban, amelyben maga is él, s haladhat az önmaga által kitűzött célok felé” (PE: 78–79)

Érdeemes újra figyelni a distinkciók mesterére: a világok pluralitását (ez lenne a „civilizáció”) a „modernitás egyetlen és nem létező világa” zúzza szét, az „emberek alkotta” világok helyébe az „ember alkotta” világ, a folytonosságon alapuló „haladások” (a „haladások” nélkülözhetetlen feltétele a dolgok meglévő rendjének bizonyos fajta folyamatossága) helyébe a haladás hitvallása és illúziója lép. „A modernitás egyetlen és nem létező világa lapály, amelyet a technológia hamis értelmének magnéziumfénye világít be, s amely teljesen »nyitott« az ember és az ő szuverén »tetszése« iránt; ugyanakkor nem más, mint Babel tornya, amelybe az ember reménytelenül be van zárva; arcát egy körvonalazatlan Dasein tükrözi vissza minden oldalról, amely nem más, mint ő maga, a jeges magányban éhen haló lélek (PE: 78–79).” A „jeges magányban éhen haló lélek” kiszolgáltatottjává válik a gép illúziójának, annak a mindent eluraló gondolkodásmódnak, hogy a modern ember „körülírások”, „visszafogások”, „határmegvonások” nélkül átengedi magát a gépnek: „...senki sem volt még képes megmondani, hogy pontosan melyik ponton válik a gép áldásból átokká, vagy hogy milyen határt kell a civilizációval együtt járó mesterségességnek túllépnie ahhoz, hogy már a civilizáció tartalmának rovására menjen, s egy újfajta barbárság hajnalát jelentse. A magam részéről a távíró (ami szerintem nagyszerű) és a telefon (ami szerintem kevésbé jó) között húznám meg a vonalat, illetve a vasút (amit szeretek) és a gépkocsi (amit nem szeretek) között; de ezek személyes preferenciák. Hogy egy vagy két évszázad múlva lesz-e még egyáltalán civilizáció a Földön, azt nem tudom; de ha igen, akkor elég biztos vagyok afelől, hogy tartós intézkedések révén körülírja és részben visszafogja majd a gépek használatát, valamint mérsékli a technológia haladását. Az orrunkat facsaró rossz szaga java, az ember masinizációjának nagy része ugyanis nem következik elkerülhetetlenül a rendelkezésünkre álló mechanikus ketyerek jelenlétéből, hanem annak az észbontó tempónak a következménye, amellyel ránk tukmálják őket – elménket és izlésünket elborítva nyers mágiájukkal –, ahelyett, hogy abban segítenének, hogy civilizált életünket formáljuk velük (PE: 461–462).”

Kolnai számára tehát a (progresszív) demokrácia nem egyszerűen politikai rendszer, hanem mentalitás, amely az egyéni élet minden területére hatással van. Jelen van benne az utópia megkísértése, eszménye a közönséges ember (Common Man), aki úgy akar teljes életet élni, hogy közben nem hiszi, hogy számos érték szükségképpen kizárná egymást, megpróbálja hát életébe zsúfolni őket. A közönséges ember az összemérésben és az összekeverésben érdekelt. Rögeszméje a homogenizáció, célja a megkülönböztetések felszámolása, annak érdekében, hogy bárki, bármihez, bármikor hozzájuthasson. Az összemérés, a megkülönböztetések felszámolása pedig közvetlenül összefügg az utópikus észjárással. E tekintetben is nagyon plasztikus, amit Kolnai az amerikaiakról ír: „Mivel materialistaként idealisták, s mások önérdekét ugyanúgy szentnek tartják, mint a sajátjukat, az amerikaiak mindig is csodálkoztak azon, hogy a németek, a románok, az indonézok miért nem méltányolják a »demokratikus életformát«, és keresik saját »boldogulásukat« ennek révén ugyanúgy, mint ahogy ők teszik; vagy azon, hogy Svédország és Olaszország között miért is kell nagyobb különbségnek lennie, mint Minnesota és Tennessee között (PE: 454).”

Kolnai Jászihoz írott levelében egyenesen azt állítja, hogy Amerikában a „totalitair barbárság” felsőfokát látja kialakulni, ahol a vallásbarát tolerancia sivár uralma minden generozitást kiöl az emberből, a véleményeket pedig a leggazdaságosabb módon direktre fabrikálják valamelyik államosított Ford-üzem által (LEV-J: 91).

Politikai emlékirataiban sem sokkal megengedőbb: Amerika egy totalitás zsarnokság nélkül (nem zsarnokság, mert épp hogy gyűlöli minden politikai rossz legsötétebbikjét, és rendelkezik egy alapvető erkölcsi minőséggel, az emberiség iránti kifejezett és őszinte jóindulattal – PE: 455), de a legsikeresebb totalitarizmus. Bár az utópia Amerikában visszafogottnak mutatkozik, de az emberi természet tiltakozását az utópia ellen itt hallgattatják el a leginkább (PE: 452).

Nem is csoda, hogy Kolnai nem érzi magát Amerikába valónak. Egy boldogsága van csak egy „amerikanizálódásra alkalmatlan” embernek egy olyan világban, „ahol az élet végeredményben könnyed és nem tragikus ügy”, hogy egy olyan nem amerikai állattal élhet együtt, mint a macska. Mert a macska a „lélek” (s így a „gép” ellentéte), a báj, a szépség, a nem puritán spontaneitás és életöröm megtestesülése, a macska tökéletesen megvet mindenféle álságot, meleg bársonyos otthoni miliőt teremtve (PE: 440).

ÖT

[Gyomorhaj és teória]

A fiatal Kolnai egyik Füst Milánhoz írt levelében (LEV-F: 129–131) „orvosi” tanácsokat próbál adni az egészségügyi panaszokkal küszködő „doktoroknak úrnak”, hogy elősegítse annak gyógyulását. „Gógyászati” tanácsait Chestertonra, a „Chrisitan Science” tanításaira és Otto Weininger osztrák filozófus nézeteire támaszkodva állítja össze. Füst persze kioktatja a fiatal doktrinert, világossá téve előtte, hogy márpedig a gyomorhaj gyógyításának teoretikus értelme nincs.

Persze, nemcsak a gyomorhaj és „gyógyításának teoretikus értelme”, hanem a fenomenológiai attitűd és a politikai cselekvéshez illő gondolkodásmód között is határozott feszültség van (PE: 313–322). A fenomenológiai attitűd ugyanis nem tud mit kezdeni az „elsietett bizonyosságokkal” és a „jól kézre álló sematizmusokkal”, az egyszeri történelmi helyzetben meghozott egyéni ítéletekkel, vagyis a cselekvő ember ideológiai fegyverével. Míg a fenomenológia az „esszencialista” vagy „statikus” látásmód felé hajlik, az időtlen jelentésstruktúrákra koncentrálnak, addig a konkrét politikai cselekvés a kontingens helyzetre irányítja figyelmét.

A fenomenológia és a politika közötti feszültség következményeit Kolnai maga is érzékelte. Egyrészt emlékirataiban fanyar iróniával ismeri el, hogy a korszak totalitarizmusa nem várta meg, amíg ő a jól képzett és szilárd háttérrel rendelkező filozófus teljes fegyverzetével szállhat szembe vele – ez a magyarázata annak, hogy Kolnai jó néhány aktualitásízű politikai írása befejezetlen marad. Másfelől, amennyiben a fenomenológia egyáltalán bármilyen politikai koncepcióhoz is illeszkedik, akkor az csak egy olyan világnézet lehet, amely a változatosságot, a megkülönböztetéseket és az egyensúlyt hangsúlyozza. A baloldali politikai mentalitás nem ilyen. Kolnai fiatalkori baloldali mentalitása és a fenomenológiai attitűd közötti feszültségben látja a magyarázatát annak is, hogy saját megítélése szerint korai írásai nem voltak megfelelő színvonalúak és lényegében háttalanok maradtak. Keserűen vallja be, hogy politikai írásait a szoros érvelés dérként fedte be, míg filozófiai írásaiból hiányzott a megfelelő logikai szigor. Kolnainak tehát azt is meg kellett tanulnia, hogy különbséget kell tennie a konkrét politika – amelyet mindenkor konkrét politikai erők terminusaiban kell felfogni – és a politikai fogalmak kimunkálásának elvont játéka között, vagyis a politikának szuverén méltósága van.

A közönséges ember ellentéte, az egyszerű ember (Plain Man), a hétköznapi igazságok hordozója, aki úgy akarja élni életét, ahogy azt megszokta. Az egyszerű ember a normalitás világának képviselője, a politika pedig a normális életvitel része. Kétségtelen, hogy az utópia megvalósítása egyben a politika fel-

számolását is jelenti. Az utópia felé haladás pedig megköveteli a normális politika eltorzítását. Ebben a kontextusban értelmezhető Kolnainak Carl Schmitt politikafelfogásáról adott bírálata (WP: 17–45; PM: 181–199).

Kolnai szerint a politika megosztottságokon alapul, a totalitarizmus a politikának ezt a sajátosságát azonban nem annyira elkeni, mint inkább túlhangsúlyozza. Míg Schmitt – Kolnai olvasatában – az irracionalitás megkerülhetetlen jelenlétét akarja kimutatni a politikában, addig Kolnai szerint a politikában is érvényesül a praxis és az erkölcs, az értékek sokfélesége. Ugyanakkor a politikai praxis nem azonos az erkölccsel sem, mert „a politikai érv lényegileg más, mint az erkölcsi” (PM: 183). Míg az objektívnek tekintett erkölcsi világ alapja a konszenzus, addig a normális politika, bár kétségtelenül nem a háború birodalma, de eredendően konfliktusos természetű emberi tevékenység.

Kolnai szerint a politika a játékhoz hasonló struktúrával rendelkezik (JC: 89–107), egy agonisztikus viszony mintáját mutatja fel, amely a győzelem és a vereség terminusaiban bontakozik ki, és a békés együttműködés keretébe illeszkedik. A politikára is jellemző a „játék paradoxona”, a nyereség és a játszás céljának kettőssége: a politikai cselekvőnek egyszerre kell akarnia saját pártja győzelmét és ellenfelei létezését. Ugyanakkor a játékanalógiának természetesen korlátai is vannak, mert a komoly praxis mégiscsak más, mint a játék.

Mindenesetre Kolnai eszmefuttatásaiból leszűrhetjük, hogy a politika „jó”, abban az értelemben, hogy csak akkor tudunk egyáltalán nyilatkozni a „jóról”, ha a „jó” „viselkedését” figyeljük meg, vagyis a „jó” szükségképpen a praxisba van beleszöve, a politika pedig a normális életvitel, a normális praxis része. Sőt, mivel a politika megosztottságokon alapul, a megosztottság is „jó”. Kolnai azt írja, hogy „a politikához azért tartozik szükségképpen a vita, mert a politika az emberi élet(vitel) része, amelyre az egymást kizáró vagy egymással nehezen összeegyeztethető javak közötti választás, a preferenciák és díszpreferenciák rendezése, az »érdekek« és »ideálok« követése jellemző, nem pedig a törvények tisztelete vagy megvetése és a kötelességek teljesítése vagy megkerülése (PM: 183).”

Bár a konfliktusok természetük szerint sokfélék lehetnek, de a legfontosabb vagy a leginkább átfogóbb jellegű ezek közül a bal- és jobboldali gondolkodás között feszül (PM: 185–186). Ennek azonban éppen az a sajátossága, hogy gyökere erkölcsi jellegű. Bár a két gondolkodásmód közötti különbség erkölcsi jellegű, ez nem azt jelenti, hogy az erkölcsön belüli ellentétről lenne szó, hanem arról, hogy az ellentét valamiféleképpen az erkölcshez való politikai viszonyulásban rejlik. Ezt a viszonyulást Kolnai két részre bontja.

Egyrészt a két gondolkodásmód között bizonyos állandó és szisztematikus erkölcsi hangsúlyeltolódások, a figyelem eltérő

irányai húzódnak meg. Míg a jobboldal erkölcsi hangsúlya az erkölcsi viselkedés társadalmi alapjára, addig a baloldali az erkölcsi viselkedésnek a társadalmi viszonyrendszerben megjelenő követelményeire és kifejeződéseire irányul. A jobboldali politikai észz az erény érdekli, vagyis az erkölccsel kapcsolatos emberi minőség, a baloldalt pedig inkább a dolgok erkölcsileg elfogadható állapota, amelyben az erkölcs hatékonyan fejtheti ki hatását (PM: 187).

Másrészt a két gondolkodásmód közötti különbség az erkölcs és a praxis közötti viszonyról megfogalmazott elképzelésekben is tetten érhető. E tekintetben a legfontosabb különbség abban áll, hogy ellentétes módon közelítik meg a „van” és a „legyen” feszültségét (PM: 194–196). E feszültséget a jobboldali attitűd kiküszöbölhetetlennek tartja, általában pedig a „van” és a „legyen” konkrét találkozási pontjaira összpontosít: a hagyományok közvetítette erényekre, a társadalmi hierarchia megkövetelte köteleességekre.

A baloldali attitűd ezzel szemben a „van” és a „legyen” szétválását hangsúlyozza, és elviselhetetlennek érezve a feszültséget, sürgősen orvosság után néz, s így sokkal könnyebben esik áldozatul az utópikus észjárás csábításának. Jóllehet a jobboldali gondolkodásban is meglehet az utópikus törekvés, hogy esetleg valamilyen jelen- vagy múltbéli társadalmi rendet erkölcsi mércévé emel, de Kolnai szerint, mivel az erkölcsi különbségtétel alapját nem téveszti szem elől, végső soron tolerálja a „van” és a „legyen” feszültségét, és így mindig ott lesz számára a korrekciókat elvégző erkölcs orvossága. A baloldali gondolkodás viszont a valóságos és kívánatos integrációja mellett kötelezi el magát, amelyet egy olyan társadalom körülményei között képzel el, amely többé nem szorul bírálatra. Ez az erkölcs totális uralma a praxis fölött, ami azzal a paradox következménnyel jár, hogy magának az erkölcsnek szűnik meg a létalapja, vagyis eltűnik a „jó” és a „rossz”, a „van” és a „legyen” közötti megkülönböztetés lehetősége, mindez pedig az utópikus gondolkodás differencia specifikája.

HAT

[Raisza megdöbben]

Kolnai, mivel nem politikusként, hanem filozófusként gondolkodott, határozottan vonakodott attól, hogy magát akár bal-, akár jobboldalinak tekintse. Jászának írja: „baloldali vagy jobboldali, vagy a kettő között vagyok-e, nem tudnám megmondani, mert e kérdésekről túl sokat gondolkoztam (LEV-J: 80).” Abban azonban biztos volt, hogy „semmi értelme sincs a társadalom vélt vagy valódi igazságtalanságait, zökkenőit kiigazítani akkor, ha az azt jelenti, hogy »ezt« a társadalmat mint olyat –

amelyhez mi magunk is, valamint az igazságosság és ésszerű elrendezés iránti igényünk is hozzátartozik – föl kell számolni és egy »másik« társadalommal helyettesíteni, amelyik nem a »miénk« (PE: 256).”

Egy olyan világnézet mellett kötelezte el magát, amely lényegét tekintve utópiaellenes. Mi jellemzi ezt a világnézetet?

- a sokszínű, rendezett komplexitás adottként történő elfogadása;
- a valóság és a „jó” sokrétű viszonyának élménye;
- az „érték” különböző inkarnációi;
- a pólusok közötti távolság, egyenetlenség, feszültség, korlátozás, nyomás, ellenzékiség igénylése;
- pluralizmus;
- de a „középkor” alapkonceptiója is (az „úrias” és a „nemes” elismerése*);
- jelentések, minőségek, hierarchiák elfogadása;
- a tradíciók szükségessége, beleértve az irracionálisnak látszó aspektusokat is;
- hit abban, hogy szükség van a dogmák, szabályok, kódexek és hivatalok szilárd, rögzített és formalizált keretére mindannak, ami életünkben folyékony, spontán, éteri és megfoghatatlan;
- hit abban, hogy több tudás van a kolostorokban, mint a laboratóriumokban;
- egy sajátos spirituális színvonal, a kultúra és a bölcsesség igénylése, mert az nem más, mint az érzékelések, percepciók és behódolások sokfélesége;
- méltóság és távolság, de humor és alázat is;
- szeretetek és gyűlöletek;
- a luxus, a fölséges, a mítosz igénylése, mert ha ezeket nem adjuk meg az embernek, ott fogja őket keresni, ahol nem volna szabad;
- balanszírozott (de nem mechanikusan középutas, hanem irányítotttsággal és predomanciákkal dolgozó) rendszerek;
- a szabadság, mint ami nem a jó élet forrása, hanem az élet kibontakozásának egyik dimenziója, mint ami nem a „civilizáció” teremtője, hanem egyik természetes gyümölcse, nem a politikai rend egyik *priusa*, hanem egyik terméke, bár követelménye is;
- a folytonosság hangsúlybeli elsőbbsége a haladással szemben;
- az értékek megerősítését és az adott civilizáció hibáinak kijavítását célzó reformok az apriori dedukciókkal szemben;
- az emberi minőség tematikus megerősítése, amelyben a liberális demokrata hitvallás csak járulékos értéket lát.

* Kolnai egyébiránt az '56-os magyar „doktrinák nélküli forradalomban” is annak „nemes” és „úrias” jellegét emeli ki (G: 562-563.).

Kolnai egyszer együtt vacsorázott a híres francia filozófussal, Jacques Maritainnel, kinek arcának szépsége, különösen tengerkék normann szemei mély benyomást tettek Kolnaira. A vacsora jól is sikerült, eltekintve némi kellemetlenségtől. Kolnai beszélgetésbe elegyedett Maritain feleségével, Raiszával és annak nővérével. Kolnai saját bevallása szerint, ha nem is becsmérően, de kissé komoran és szkeptikusan szólt a demokráciáról. „Akkor hát Ön nem hisz a demokráciában!” – kiáltottak fel a hölgyek, nem annyira ijedt, mint inkább felháborodott hangon. „Hogy hiszek-e a demokráciában? Biztos, hogy nem” – felelte Kolnai határozottan. „Ó, akkor tehát Ön fasiszta?!” – hangzott a kérdés. „Fasiszta? Eg óvjon tőle!” – felelte Kolnai némileg felháborodottan. A hölgyek láthatóan megkönnyebbültek, de annál kevésbé értették. „Hát akkor micsoda Ön?” – „Nos – válaszolt Kolnai –, inkább konzervatív vagyok, mint bármi egyéb...” (PE: 448–449)

KOLNAI AURÉL MEGHIVATKOZOTT ÍRÁSAI

- AP – (2003) „Az Apokalipszis három lovasa”. In: Balázs Zoltán (szerk.): Kolnai Aurél. Budapest, Új Mandátum, (Balázs: 2003), 199–215.
- DV – (1997) „Demokrácia és valóság”. Világosság 5–6.
- EVR – (1977) *Ethics, Value and Reality* (eds.): Dunlop, Francis-Brian Klug. London, Athlone Press.
- G – (2005) [1957] „Gondolatok a magyar felkelésről egy év távlatából”. In: Kolnai Aurél: Politikai emlékiratok. Budapest, Európa, 537–565.
- IPH – (2004) [1947] „*The Indispensability of Philosophy*”. In: Zoltán Balázs–Dunlop, Francis (eds.): *Exploring the Human World of Human practice: Readings in and about the Philosophy of Aurel Kolnai*. (Balázs–Dunlop: 2004), 143–157.
- JC – (2003) [1965–66] „*Játékok és célok*”. (Balázs: 2003), 89–107.
- LEV-F – (1997) „*Rokonságunk nem világnézeti..., hanem struktúrai*”: Kolnai Aurél levelei Füst Milánnak. Világosság 5–6. 123–141.
- LEV-J – (1997) „*Sorai ismét választ követelnek*”. Jászi Oszkár és Kolnai Aurél levelezéséből. Világosság 5–6. 97–110.
- M – (2003) [1976] „*Méltóság – De miért feltétlenül baj, ha világosan kifejtjük a homályos dolgokat?*”. (Balázs: 2003), 107–127.
- NMRW – (2004) [1955] „*A Note on the meaning of Right and Wrong*”. (Balázs–Dunlop: 2004), 45–59.
- PE – (2005) *Politikai emlékiratok*. Budapest, Európa
- PM – (2003) [1960] „*Az erkölcsi mozzanat a politikai megosztottságban*”. (Balázs: 2003), 181–199.
- TSZ – (2003) [1960] „*A tárgy szuverenitása – Jegyzetek az igazságról és az intellektuális alázatosságról*”. (Balázs: 2003), 61–77.
- UK – (2003) „*Az utópia kritikája*”. (Balázs: 2003), 157–181.
- WP – (2004) [1933] „*What is Politics About?*”. (Balázs–Dunlop: 2004) Budapest–New York, CEU Press, 17–45.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balázs Zoltán: „*Kolnai Aurél (1900–1973)*”. (Balázs: 2003), 7–61.
- Congdon, Lee: „*Kolnai’s Mature Political Philosophy*”. (Balázs–Dunlop: 2004), 159–167.
- Dunlop, Francis: „*Kolnai Aurél – Befejezetlen erkölcsfilozófiai vázlata*”. (Balázs: 2003), 232–242.
- Hittinger, John P.: „*The Democratic Subversion of Political Liberty and Participation*”. (Balázs–Dunlop: 2004), 179–193.
- Mahoney, Daniel J.: „*Liberty, Equality, Nobility: Aurel Kolnai and the Moral Foundations of Democracy*”. (Balázs–Dunlop: 2004), 193–207.
- Manent, Pierre: „*Kolnai Aurél: Egy politikai filozófus szembenéz korunk csapásával*”. (Balázs: 2003), 247–253.
- Wiggins, David: „*Aurel Kolnai and Utopia*”. (Balázs–Dunlop: 2004), 219–231.
- Wiggins, Davis–Williams, Bernard: „*Aurel Thomas Kolnai*”. (Balázs: 2003), 242–247.